

ผ้าซิดมุกกลายโบราณ

เปรมชัย มุลห้ำ้า, จิรภา คงสุข, สุภาวดี ไชยชมภู, ชู บุตรปัสสา

ทุนอุดหนุนการทำกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย
โครงการจัดการความรู้การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์
สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑

คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

๒๓๔ ถนนเลย-เชียงคาน ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย ๔๒๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๔๒๘๓ ๕๒๒๔-๘ ต่อ ๔๗๑๐๐ โทรสาร ๐ ๔๒๘๓ ๕๒๓๒

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย

๔๗๗ หมู่ ๗ ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย ๔๒๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๔๒๘๑ ๐๖๐๑ โทรสาร ๐ ๔๒๘๑ ๐๖๐๒

ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชาว์ อินโย

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุมาศ พรหมเทศ คณบดีคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม

วัฒนธรรมจังหวัดเลย

นางเยาวภา โตสงวน

นายสัมฤทธิ์ สุภามา

ข้าราชการบำนาญ อธิบดีวัฒนธรรมจังหวัดเลย

คณะผู้วิจัย

นายเปรมชัย มูลหล้า

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

นางจิรภา คงสุข

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย

นางสาวสุภาวดี ไชยชมภู

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย

นางชู บุตรปัสสา

ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านสูบ

กองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภควดี ศิริหล้า

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

ดร.ศุภกัญญา ชันชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

นายสงคราม เสนาธรรม

ผู้เชี่ยวชาญผ้าและสิ่งทอ

พิมพ์ที่

บริษัทรุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์ ๒๙/๒๔ ถนนร่วมใจ ตำบลกุดป่อง อำเภอเมืองเลย
จังหวัดเลย ๔๒๐๐๐ โทรศัพท์ ๐ ๔๒๘๑ ๑๕๘๖

จำนวนที่พิมพ์ ๑๐๐ เล่ม

กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

คำนำ

“ผ้าขิดมุกลายโบราณ” เป็นหนึ่งในลายผ้าโบราณที่ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดลายผ้าโบราณในงานดอกฝ้ายบานมะขามหวานเมืองเลยปี พ.ศ.๒๕๕๑ และได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประจำจังหวัดเลย ให้เป็นหนึ่งในสองรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัดเลยที่ได้รับการขึ้นบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมประจำจังหวัดเลย ประจำปี พ.ศ.๒๕๖๐ โดยมีพื้นที่ปฏิบัติในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าพื้นเมืองบ้านสูบ หมู่ ๔ ตำบลน้ำสวย อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย

ผ้าทอขิดมุกลายโบราณจังหวัดเลย นับเป็นหนึ่งในผ้าทอลายโบราณที่ช่างฝีมือมีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้างเมืองหลวงพระบาง มาตั้งถิ่นฐานชุมชนในเขตจังหวัดเลย การอนุรักษ์ไม่ให้อภูมิปัญญาการทอผ้าท้องถิ่นลายโบราณสูญหายจำเป็นต้องมีการถ่ายทอดความรู้สู่ช่างฝีมือหรือผู้ที่สนใจให้มีการสืบสานกรรมวิธีการแกะลายการทอผ้าเพื่อรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อีกทั้งผลิตภัณฑ์ผ้าขิดมุกลายโบราณยังสร้างรายได้ให้กับผู้ที่สนใจการทอผ้าได้ด้วย

คู่มือฉบับนี้จึงได้รวบรวมขั้นตอนการทอผ้าขิดมุกลายโบราณจังหวัดเลยขึ้น นับตั้งแต่กระบวนการเตรียมฝ้าย การเตรียมวัสดุอุปกรณ์การแกะลายไปจนถึงขั้นตอนการทอผืนผ้าที่สวยงามเพื่อใช้ในการเผยแพร่และถ่ายทอดภูมิปัญญาวัฒนธรรมการทอผ้าของท้องถิ่นจังหวัดเลยให้แก่ผู้สนใจทั่วไป

จัดทำโดย

เปรมชัย มูลหล้า และคณะ

สารบัญ

	หน้า
๑. ประวัติความเป็นมา	๕
๒. วัสดุ - อุปกรณ์การทอผ้า	๕
๓. ขั้นตอนการปั่นฝ้าย	๑๒
๔. ขั้นตอนการเก็บตะกอ	๑๔
๕. ขั้นตอนการเตรียมเส้นยืน	๒๑
๖. ขั้นตอนการเตรียมเส้นพุ่ง	๒๔
๗. ขั้นตอนการทอผ้าชนิดมุกลายโบราณ	๒๕
บรรณานุกรม	

๑. ประวัติความเป็นมา

“ผ้าทอชิตมุกลายโบราณ”ของจังหวัดเลย เป็นหนึ่งในผ้าทอลายโบราณที่ช่างฝีมือมีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้างเมืองหลวงพระบางมาตั้งถิ่นฐานชุมชนในเขตจังหวัดเลย โดยได้นำความงดงามของลายผ้าที่เจ้านายในราชสำนักอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางที่สวมใส่ในการออกงานต่างๆมาทอเพื่อไว้ใช้ใส่ในงานประเพณีที่สำคัญต่างๆ

การทอผ้าชิตมุกลายโบราณเป็นการทอแบบเก็บชิตหรือเก็บดอกในอดีตจำเป็นต้องมีช่างทอ ๓ คน สำหรับช่วยกันทอผ้าชิตมุกลายโบราณ ๑ ผืน ซึ่งนับว่าเป็นการทอที่ยากและต้องอาศัยความชำนาญมีรายละเอียดค่อนข้างสูงดังนั้นผู้ทอจำเป็นต้องมีฝีมือมีความเชี่ยวชาญในการทอและมีความอดทนสูงปัจจุบันมีการใช้เทคนิคการเก็บตะกอหรือชาวบ้านเรียกว่า “เขาหลอก” สำหรับเก็บลวดลายทั้งดอกไว้โดยใช้วัสดุ อุปกรณ์ คือ ไม้ไผ่และเชือกไนลอนสำหรับคัดเส้นยืนในแต่ละแถวตามลวดลายที่ปรากฏไว้บนไม้แต่ละแถว(ตะกอหรือเขา) สร้างตีนเหยียบ หรือชาวบ้านเรียกว่า “ตีนผี” สำหรับเหยียบทำให้ตะกอที่เก็บลายในแต่ละแถวทำงาน

๒. วัสดุ – อุปกรณ์การทอผ้า

๒.๑ วัสดุ ที่ใช้ในการทอผ้าชิตมุกลายโบราณ ได้แก่ เส้นฝ้าย ไหมเงิน ไหมคำ หรือด้นเงิน ด้นทอง

๒.๑.๑ เส้นฝ้าย สำหรับทำเส้นยืนและเส้นพุ่ง

ภาพที่ ๑ เส้นฝ้าย

๒.๑.๒ ไหมเงิน ไหมคำ หรือดั้นเงิน ดั้นทอง เส้นไหม เส้นฝ้าย
สำหรับทำเส้นพุ่งพิเศษ ทำให้เกิดลวดลายที่เด่นชัด

ภาพที่ ๒ ไหมเงิน ไหมคำ หรือดั้นเงิน ดั้นทองใช้ทอผ้าขิดมุกลายโบราณ

๒.๒ อุปกรณ์ ในการทอผ้าขิดมุกลายโบราณ ได้แก่ หลา กง
หลอดด้าย หลักกง กวัก(อัก) เปื่อ ฟืม ฟันหวี ตะก้อหรือเขาหูก ไม้เหยียบ
หรือตี้นผี กระจสวาย และกี่ทอผ้า

๒.๒.๑ หลา ใช้สำหรับเส้นฝ้ายและปั่นเส้นฝ้ายใส่หลอดด้าย
ขนาดเล็กเพื่อใช้สำหรับใส่กระสวยในการทอ

ภาพที่ ๓ หลา

๒.๒.๒ กง ใช้สำหรับตรึงเส้นด้ายเพื่อสะดวกในการปั่นหลอดและ
กวักด้าย

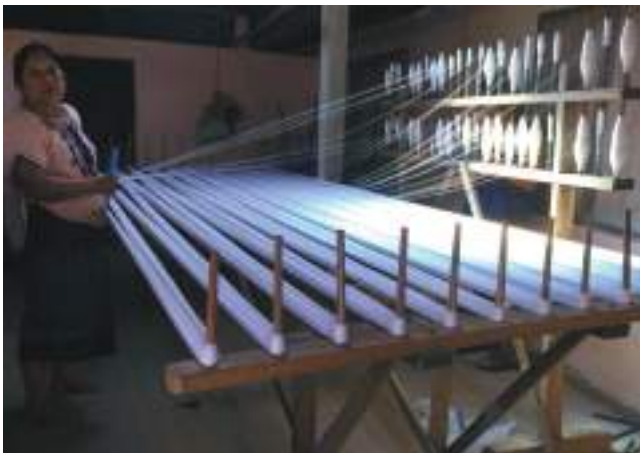
ภาพที่ ๔ กง

๒.๒.๓ หลอดด้าย เป็นอุปกรณ์ม้วนเส้นด้ายสำหรับนำไปทอ ส่วนใหญ่ทำจากไม้ไผ่หรือหลอดพลาสติก

ภาพที่ ๕ หลอดด้าย

๒.๒.๔ ฝื่อ เป็นเครื่องมือคั่นเครื่องทูกหรือคั่นเครื่องเส้นยืนหรือเดินเส้นยืน คือการนำเส้นฝ้ายมาเดินคล้องกับ “หลักฝื่อ” เพื่อให้ด้ายทอไปมาเป็นเส้นยาวรอที่จะนำไปสับทูกหรือนำฝ้ายเส้นยืนที่ได้ไปผูกต่อกับเส้นด้ายในซี่ฟันหวี

ภาพที่ ๖ ฝื่อ

๒.๒.๕ ฟันหวี คืออุปกรณ์ที่เป็นช่องเล็กๆ คล้ายหวีใช้กระทบให้ฝ้ายเส้นยืนและเส้นพุ่งประสานกันแน่นเรียงสนิทเป็นผืนผ้า

ภาพที่ ๗ ฟัน

๒.๒.๖ ตะกอ หรือเขาขีด อุปกรณ์สำหรับเก็บลวดลายผ้า โดยวิธีการแยกเส้นยืนออกจากกัน

ภาพที่ ๘ ตะกอหรือเขาขีดอุปกรณ์ใช้ทอผ้าชิดมุกลายโบราณ

๒.๒.๗ ไม้เหยียบหรือตีนชัต ใช้สำหรับเหยียบเพื่อให้เขาขีดทำงานโดยแยกด้ายเส้นยืนให้ขึ้นลงสลับกันตามลวดลายในแต่ละแถว

ภาพที่ ๙ ไม้เหยียบหรือตีนชัตอุปกรณ์ใช้ทอผ้าซิดมุกลายโบราณ

๒.๒.๘ กระสวย อุปกรณ์สำหรับใส่หลอดด้ายหลอดดั้นหรือเส้นพุ่ง

ภาพที่ ๑๐ กระสวยอุปกรณ์ใช้ทอผ้าซิดมุกลายโบราณ

๒.๒.๙ กี่ทอผ้า เป็นอุปกรณ์ในการทอผ้า

ภาพที่ ๑๑ กี่ทอผ้าอุปกรณ์ใช้ทอผ้าชิดมุกลายโบราณ

๓. ขั้นตอนการปั่นฝ้าย

ภาพที่ ๑๒ การอ้วฝ้าย

๓.๒ การตีดฝ้าย เป็นการตีดฝ้ายให้เส้นใยแยกเป็นอิสระให้ขึ้นฟู โดยใช้เครื่องมือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า “กงตีดฝ้าย” และมีอุปกรณ์คู่กัน คือปล้องไม้ไผ่ขนาดเล็ก

ภาพที่ ๑๓ การตีดฝ้าย

ภาพที่ ๑๔ การล้อฝ้าย

๓.๑ การอ้วฝ้าย เป็นการคัดแยกเมล็ดออกจากปุยฝ้ายที่แห้งสนิทดีแล้ว โดยใช้เครื่องมือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า “อีดฝ้าย อ้วฝ้าย หรือหีบฝ้าย”

๓.๓ การล้อฝ้าย คือ การนำปุยฝ้ายที่ตีดจนเป็นปุยละเอียดดีแล้วไปม้วนพันกับ “ไม้ล้อ” โดยใช้ไม้ล้อคล้องบนแผ่นปุยฝ้ายที่วางอยู่บน “กระดานล้อ” ให้เป็นแท่งกลมยาวแล้วดึงไม้ล้อออก

๓.๔ การเข็นฝ้าย คือการปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นฝ้าย โดยใช้ปลายม้วนฝ้ายจ่อไว้ที่ในสวนมืออีกข้างจับที่หมุนให้วงล้อหมุน เมื่อส่วนในหมุนตามจะทำให้แรงเหวี่ยงดีเกลียวม้วนฝ้ายที่จ่อไว้เมื่อดึงมือที่ถือม้วนฝ้ายออกมา ก็จะเป็นเส้นฝ้ายก็จะม้วนอยู่กับเหล็กในเมื่อใกล้จะหมดม้วนฝ้ายก็เอาม้วนฝ้ายอันใหม่ทำต่อเนื่องกับม้วนฝ้ายอันเดิมให้เป็นเส้นฝ้ายเดียวกันจนเส้นฝ้ายเต็มเหล็กในจึงค่อยๆ คลายเส้นใยฝ้ายจากเหล็กในใส่ไม้เปียฝ้าย

ภาพที่ ๑๖ การย้อมสีฝ้าย

ภาพที่ ๑๕ การเข็นฝ้าย

๓.๕ การย้อมสีฝ้าย เมื่อได้เส้นฝ้ายแล้ว ถ้าไม่ต้องการสีอื่นก็จะนำมาลงแป้งข้าวเจ้าหรือน้ำข้าวเพื่อให้ได้เส้นฝ้ายที่เหนียวและไม่เกิดขนแล้วนำไปตากแดดให้แห้ง แต่หากต้องการย้อมสี นำเส้นฝ้ายไปผ่านการต้ม ฟอก นำไปย้อมสีที่ต้องการ ปัจจุบันมีทั้งสีที่ได้จากธรรมชาติ และสีทางวิทยาศาสตร์

๔. การเก็บตะกอก

การเก็บตะกอก หรือเก็บเขา เป็นเทคนิคที่ช่วยลดความยุ่งยากและลดระยะเวลาในการทอลง เนื่องจากการเก็บตะกอก หรือเก็บเขา เป็นขั้นตอนที่เก็บเอาลายในแต่ละแถวเก็บไว้บนไม้ไผ่เล็กๆในแต่ละแถว โดยไม่ต้องเก็บขิดซ้ำเหมือนในอดีตที่ต้องสะกิดหรือซ้อนเส้นยืนขึ้นหรือข่มเส้นยืนลงด้วยการนับเส้นฝ้ายไปที่ละเส้นๆ จนเต็มหน้าผืนแล้วจะยกไม้สอดตั้งขึ้นเพื่อฟุ้งกระสวย แล้วจึงเริ่มเก็บลายใหม่ด้วยวิธีการเดิมไปเรื่อยๆจนหมดเส้นเครือซึ่งจะต้องใช้เวลาและความอดทนสูงมาก

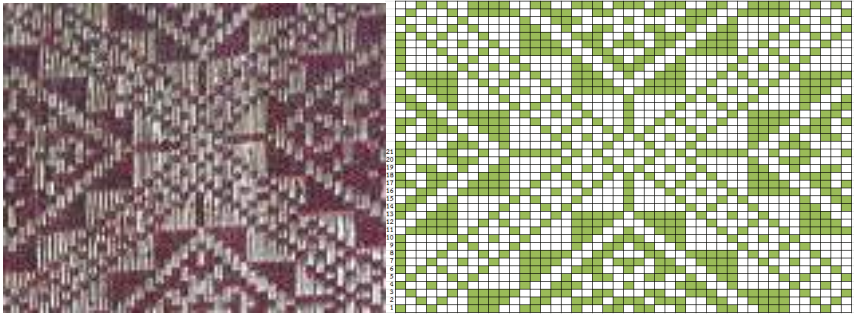
ขั้นตอนในการเก็บตะกอก หรือเก็บเขา การวิเคราะห์หลายผ้าและการถอดแบบลงกระดาษกราฟ ได้แก่

๔.๑ วิเคราะห์หลายผ้า โดยการสังเกต ค้นหาจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดของลาย ซึ่งลักษณะของลายจะเป็นลายเพียงลายเดียวตลอดทั้งผืน ดังนั้นลายจึงจะมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด

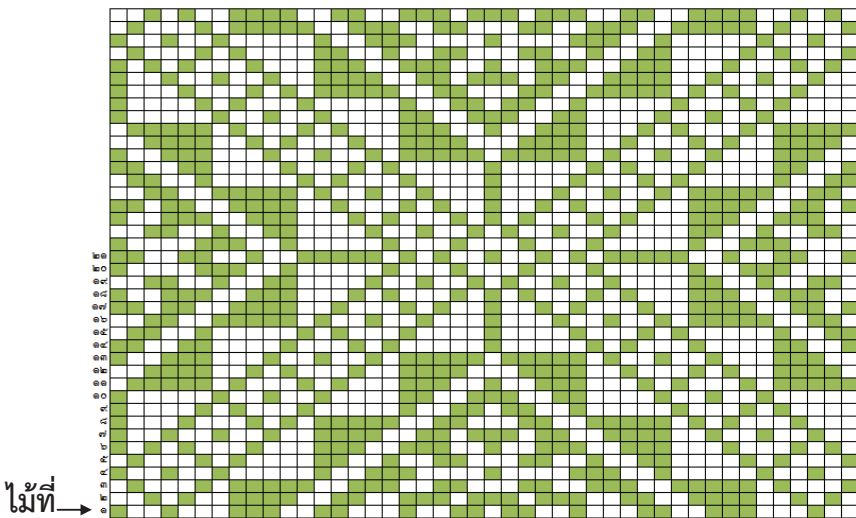
ภาพที่ ๑๓ ผ้าซิดมุกลายโบราณผืนดั้งเดิมอายุประมาณ ๑๐๐ ปี
ที่มา : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย (๒๕๖๐)

๔.๒ แกะลวดลายจากแบบลายผ้าจริงและวาดลงบนกระดาษกราฟ โดยใช้สีเพียงสีเดียว ลงสีตามช่องของลายผ้าจนครบตามดอก

ภาพที่ ๑๘ การแกะลวดลายผ้าจริงและวาดลงบนกระดาษกราฟ

๔.๓ นับไม้ขึ้น ไม้ลง จากเดิมในอดีตช่างทอตามภูมิปัญญาท้องถิ่นจะอาศัย
การนับเส้นยืนเป็นหลักในการสะกิดเพื่อทำให้เกิดลวดลายแต่ในการ
แกะลวดลายเราจะใช้เส้นพุ่งเป็นหลักในการนับลวดลายลงในตารางกราฟ

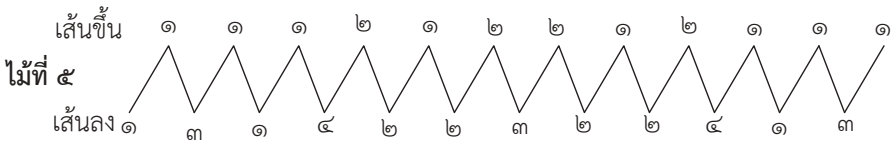
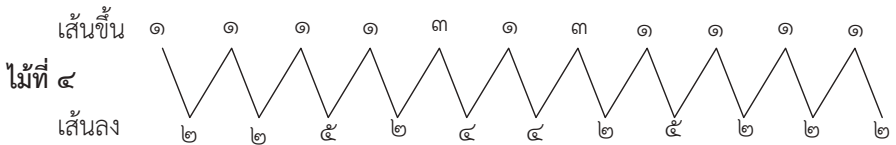
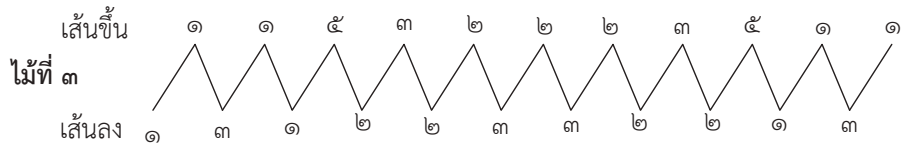
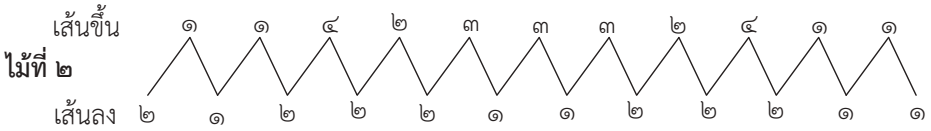
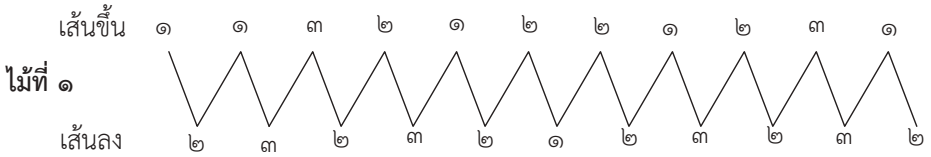

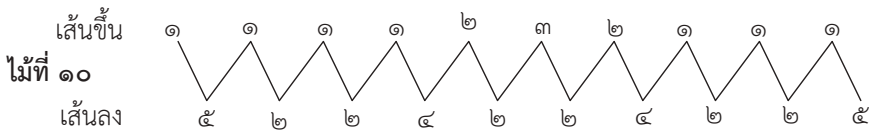
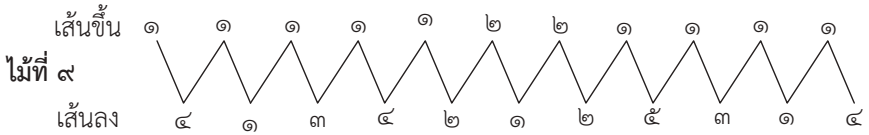
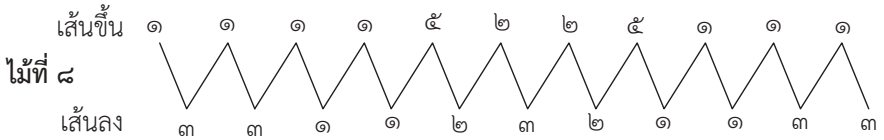
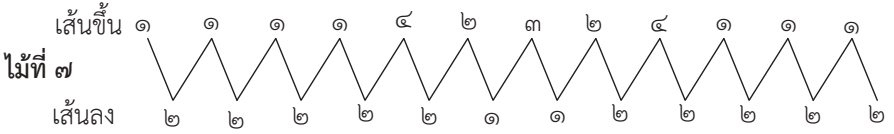
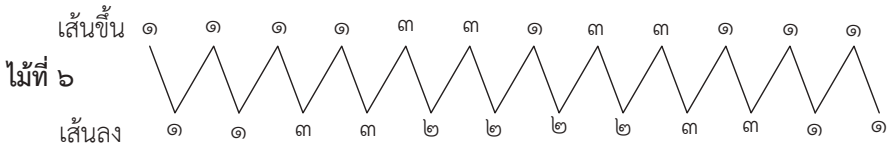
เส้นขึ้น หมายถึง การนำเส้นยืนขึ้นใส่ในรูเขาจิด

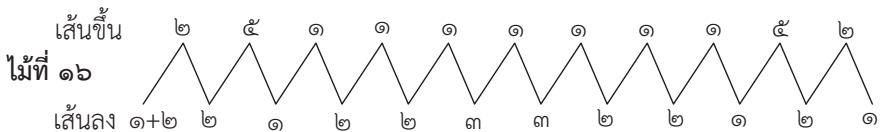
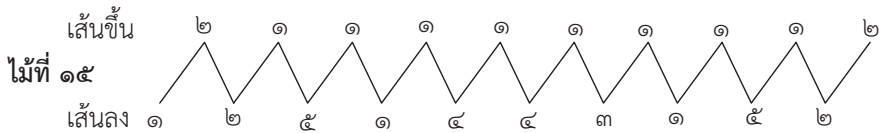
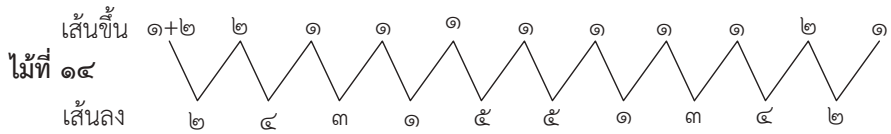
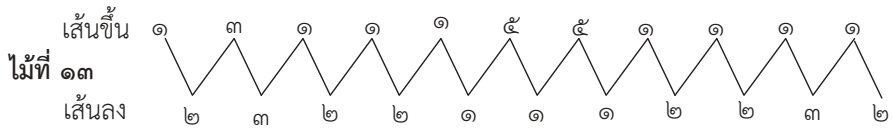
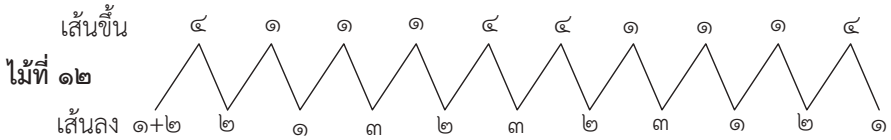
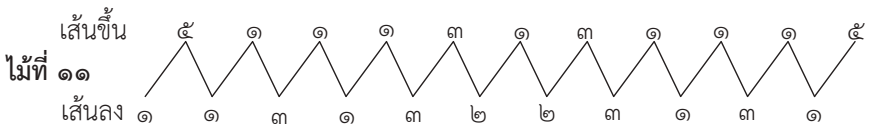

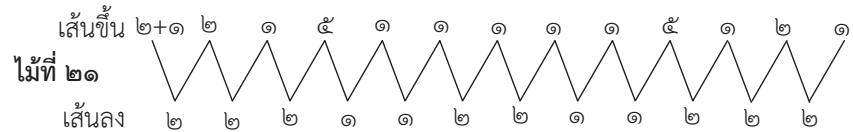
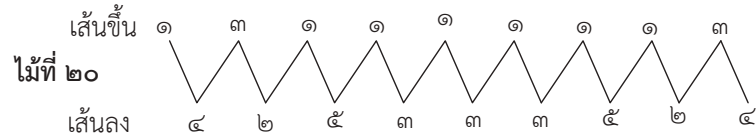
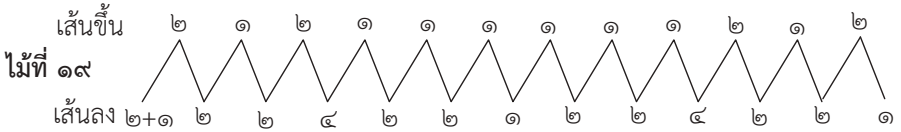
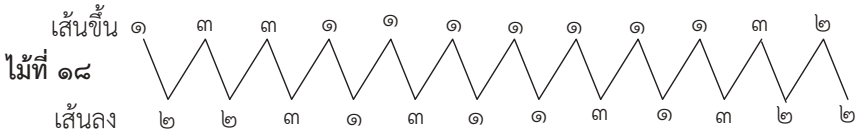
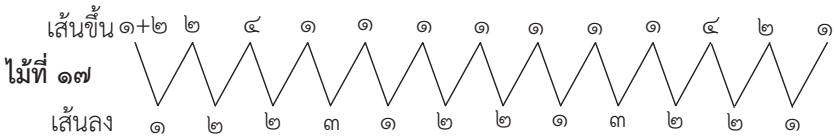
เส้นลง หมายถึง การนำเส้นยืนปล่อยออกนอกรูเขาจิด

ภาพที่ ๑๙ การถอดลายกราฟด้ายเส้นขึ้น ด้ายเส้นลง

๔.๔ คำนวณเส้นขีดและการผูกตะกอขีด ให้สอดคล้องกับลวดลาย ผู้เก็บขีดจะอ่านจากลายในแต่ละแถว/แต่ละไม้โดย “เส้นขึ้น” คือ นำเส้นยืนใส่ในรูเขาขีด ส่วน “เส้นลง” คือนำเส้นยืนปล่อยออกนอกรูเขาขีด ทำไปตลอดทั้งไม้และครบทุกไม้ก็ได้ตะกอสำหรับทอผ้าขีด

ภาพที่ ๒๐ การผูกตะกอขีดให้สอดคล้องกับลวดลาย

ภาพที่ ๒๑ ตะกอหรือเขาขีดที่เสร็จสมบูรณ์

๕. การเตรียมเส้นยืน

๕.๑ การเลือกเส้นยืน ขึ้นอยู่กับความต้องการและความถนัดของผู้ทอ วัสดุที่จะนำมาทำเส้นยืนมีหลายชนิด เช่น เส้นไหม เส้นฝ้าย เส้นฝ้ายธรรมชาติ ด้ายโทเร และอื่นๆ

๕.๒ การปั่นหลอดด้ายสำหรับเดินเส้นยืน โดยการนำด้ายเส้นยืนที่เลือกไว้มาปั่นด้ายเข้ากับหลอดใหญ่จำนวนขึ้นอยู่กับหลักฝื่อที่ใช้

๕.๓ การคั่นหูกหรือการคั่นด้ายเส้นยืน คือ การเตรียมเส้นยืน โดยใช้เครื่องมือที่ใช้คั่น เรียกว่า “ฝื่อ” ผู้ทอส่วนใหญ่ใช้ประสบการณ์ในการคำนวณ แต่นอกจากการอาศัยประสบการณ์แล้วการเรียนรู้จากการคำนวณสามารถนำไปใช้ในการคำนวณการเดินเส้นยืนได้อย่างแม่นยำและสามารถประยุกต์ใช้ในกรณีต่างๆ แต่ผู้ทอจำเป็นต้องรู้เรื่องการคำนวณความกว้างยาวของผืนผ้าที่ต้องการทอ โดยต้องสัมพันธ์กันหน้ากว้างของพื้นหวัด้วย เมื่อเดินด้ายหรือคั่นเครื่องได้ความยาวตามต้องการแล้วต้องปลดเส้นยืนออกและขมวดให้เป็นลูกโซ่หรือถักเป็นเปียเพื่อไม่ให้เส้นด้ายยุ่งพันกัน

ตัวอย่างการคำนวณ

ต้องการผ้าหน้ากว้าง ๓๐.๖ นิ้ว

ฟืม เบอร์ ๕๒ (๑ นิ้ว มี ๒๖ ช่อง)

สามารถคำนวณจำนวนเส้นยืน คือ

- จำนวนช่องที่ใช้

$$30.6 \times 26 = 795.6 \text{ ช่อง}$$

- จำนวนเส้นยืน (๑ ช่อง = ๒ เส้น)

$$795.6 \times 2 = 1,591.2 \text{ เส้น}$$

ภาพที่ ๒๒ การคำนวณจำนวนเส้นยืน

เนื่องจากเผื่อที่ช่างทอใช้ในการทอครั้งนี้ มีการตั้งหลอดด้ายจำนวน ๔๐ หลอด การเดิน ๑ เที้ยว จะได้เส้นด้ายจำนวน ๘๐ เส้น ดังนั้น เราจะต้องเดินเส้นด้ายจำนวน ๑๙ เที้ยว กับอีก ๓๖ หลอดในเที้ยวที่ ๒๐ (ตัดออก ๔ หลอด) จะได้ด้ายเส้นยืนตามจำนวนที่ต้องการ

ภาพที่ ๒๓ การคั่นหูกหรือการคั่นด้ายยืน คือ การเตรียมเส้นด้ายยืน เครื่องมือที่ใช้คั่น เรียกว่า “เผื่อ”

ภาพที่ ๒๔ การปลดเส้นยืนออกและขมวดให้เป็นลูกโซ่หรือถักเป็นเปีย

๕.๔ การสอดฟันหวีหรือการสับฟันหวี คือ การนำเส้นด้ายที่
คันไว้แล้วสอดเข้าไปในตะกอล โดยการเอาไม้ไผ่บาง ๆ เกี่ยวเส้นด้ายเข้าไป
ในฟันหวีและช่องจนเต็มหน้าฟืมแต่ละช่องฟันหวีจะร้อยสอดเส้นยืน ๒ เส้น

ภาพที่ ๒๕ การสอดฟันหวีหรือการสับฟันหวี

๖. ขั้นตอนการเตรียมเส้นพุ่ง

เส้นพุ่ง คือ เส้นที่สอดเข้าไประหว่างเส้นยืน เมื่อเส้นตัดกันแล้วจะทำให้เกิดลวดลายวัสดุที่นิยมใช้ เช่น ดิ้นเงิน ดิ้นทอง ไหมเงิน ไหมทอง เส้นไหมธรรมชาติ หรือฝ้ายสีต่างๆ การเตรียมฝ้ายเส้นพุ่งโดยนำเส้นด้ายกรอใส่หลอดด้ายขนาดเล็กนำไปใส่กระสวยที่ใช้สำหรับเป็นเส้นพุ่ง

ภาพที่ ๒๖ การกรอเส้นพุ่งใส่หลอดด้าย

ภาพที่ ๒๗ กระสวยใส่หลอดเส้นพุ่งพร้อมทอ

๗. ขั้นตอนการทอผ้าชิตมุกลายโบราณ

๗.๑ เตรียมเส้นด้ายยืน โดยการคั้นหูกหรือการคั้นด้ายเส้นยืนซึ่งใช้เครื่องมือที่ใช้คั้น เรียกว่า “เฟือ” ผู้ทอจำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ในการคำนวณ หรือใช้สูตรในการคำนวณการเดินเส้นยืนโดยต้องรู้เรื่องการคำนวณความกว้างยาวของผืนผ้าที่ต้องการทอ ซึ่งต้องสัมพันธ์กันหน้ากว้างของฟันหวีด้วยเมื่อเดินด้ายหรือคั้นเครื่องได้ความยาวตามต้องการแล้วต้องปลดเส้นยืนออกและขมวดให้เป็นลูกโซ่หรือถักเป็นเปียเพื่อไม่ให้เส้นด้ายยุ่งพันกัน

๗.๒ เตรียมเส้นพุ่ง เพื่อใช้สำหรับเป็นเส้นพุ่งวัสดุที่นิยมใช้ เช่น ดิ้นเงิน ดิ้นทอง ไหมเงิน ไหมทอง เส้นไหมธรรมชาติ หรือฝ้ายสีต่างๆ

๗.๓ การเก็บขิดใส่ตะกอ หรือ เขาหลอก (รายละเอียดเพิ่มเติมในการเก็บตะกอ) เริ่มจากการแกะลวดลายและนำมาแยกเส้นยืนในแต่ละแถวแยกเส้นขึ้น-ลง และสอดใส่รูดเขาขิดในแต่ละแถวจนมีลักษณะเป็นตับโดยลายชิตมุกโบราณ มีจำนวน ๒๑ ตะกอ และมีเขาขิด ๒ ตะกอ รวมเป็น ๒๓ ตะกอ โดยตะกอจะเป็นเครื่องมือที่เก็บลายผ้าโดยไม่ต้องเก็บลายซ้ำเหมือนสมัยก่อนและใช้เชือกผูกคล้องระหว่างตัวเขากับเชือก/สายยางสำหรับเหยียบเพื่อให้ผู้ทอเหยียบสามารถแยกเส้นด้ายยืนและสอดกระสวยเส้นด้ายพุ่ง

ภาพที่ ๒๘ การเก็บ “ตะกอล หรือ เขา” มีลักษณะเป็นตับ

๗.๔ การสอดฟันหรือการสับฟันหรือ คือ การนำเส้นด้ายที่คั่นไว้แล้วสอดเข้าไปในตะกอลโดยการเอาไม้ไผ่บางๆ เกี่ยวเส้นด้ายเข้าไปในฟันหรือ และช่องจนเต็มหน้าฟืมแต่ละช่องฟันหรือจะร้อยสอดเส้นยืน ๒ เส้น

๗.๕ การทอผ้าซิดมุกโบราณ

๗.๕.๑ นำกระสวยที่บรรจุหลอดด้ายที่กรอไว้มาพุ่งผ่านเส้นยืนบนที่ทอผ้าที่ละเส้นกลับไปกลับมา

ภาพที่ ๒๙ การขึ้นกี่เพื่อทอผ้าซิดมุกโบราณ

๗.๕.๒ ขณะทอต้องระวังเหยียบตะกอให้ถูกซึ่งจะเริ่มจาก ๑ - ๒๑ เหยียบขัดและมีการขัดด้ายทุกครั้งที่มีการพุ่งด้าย ตะกอและตะกอหลอกจะทำหน้าที่แยกด้ายเส้นยืนออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่อยู่ด้านบน และส่วนที่อยู่ด้านล่าง จากนั้นนำด้ายเส้นพุ่ง(ด้ายเส้นพุ่งสามารถเลือกวัสดุเป็นฝ้ายแท้/เส้นไหมแท้/ไหมเงิน/ไหมคำ/ดินเงิน/ดินคำ) ลอดผ่านช่องว่างเสร็จแล้วเหยียบขัดเส้นพุ่ง จากนั้นทำการเหยียบจาก ๒๐ - ๑ นับเป็น ๑ ดอก ก็จะเกิดเป็นลวดลายตลอดแนวผ้า ซึ่งเมื่อช่างทอเหยียบถูกเขาหลอกก็จะทำหน้าที่ดึงให้ด้ายเส้นยืนแยกออกจากกัน การพุ่งด้ายกลับไปมาก็จะทำให้เกิดลวดลายตามแบบของลายชิตมุกโบราณได้อย่างสวยงาม

การเก็บตะกอ คือ การเก็บลายผ้าแทนการเก็บที่ละดอกซึ่งทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าแบบซ้ำๆ อย่างสวยงาม “ตะกอหลอก” คือ อุปกรณ์ที่ช่วยให้ด้ายเส้นยืนแยกออกจากกันเพื่อพุ่งเส้นด้ายให้เกิดลวดลายตามที่ได้เก็บตะกอไว้ ตะกอหลอกเป็นอุปกรณ์ในการทอผ้าที่ช่วยลดทั้งจำนวนช่างทอลงและลดเวลาในการทอเนื่องจากในสมัยก่อนเมื่อครั้งยังไม่มีตะกอเก็บ ตะกอ ช่างฝีมือต้องใช้วิธีการเก็บที่ละดอกและใช้ช่างทอถึง ๓ คน ได้แก่ คนทอ คนสอดไม้หลอบ และคนยกเส้นยืน ซึ่งต้องใช้ทั้งความชำนาญ ระยะเวลาและช่างฝีมือในการทอ นอกจากนี้ตะกอหลอก คือ อุปกรณ์ส่วนที่ดึงให้เส้นด้ายเส้นยืนแยกออกจากกัน โดยที่ไม่ต้องใช้ไม้หลอบมาจ้างเส้นด้ายให้แยกออกจากกัน ซึ่งขั้นตอนนี้ลดจำนวนคนทอลง ลดความยุ่งยากและลดเวลาในการทอลงแต่ยังคงลวดลายที่สวยงามของการทอไว้

เมื่อเก็บตะกอ ๑ - ๒๑ ไม่เสร็จ
แล้วนำเชือกในล่อนสอดด้วย
สายยางมามัดกับขาหลอกผูก
เป็นสายเพื่อคัดเส้นยืนในแต่ละ
แถวตามลวดลายที่ปรากฏไว้บน
ไม้แต่ละแถว ตะกอหรือขา
โดยเรียงลำดับไม้ที่ ๑ ไปจนถึง
ไม้ที่ ๒๑ เมื่อเหยียบเชือกใน
ล่อนทำให้ตะกอที่เก็บลายในแต่ละ
แถวทำงานเกิดเป็นลายซิด

ภาพที่ ๓๐ การผูกเชือกกับตะกอใช้ในการเหยียบ

ใช้แผ่นไม้ขนาดความยาว ๓๐
เซนติเมตร เจาะรูจำนวน ๒๑
รูเพื่อสอดเชือกในล่อนป้องกันการ
การเหยียบผิดไม้และทำให้
สามารถนับไม้ในระหว่างการทอ
ผ้าซิดมุกลายโบราณได้

ภาพที่ ๓๑ การร้อยเชือกผ่านรูไม้

ภาพที่ ๓๒ ลำดับการเหยียบไม้จาก ๑ - ๒๑ การทอผ้าซิดมุกลายโบราณ

ภาพที่ ๓๓ ผ้าซิดมุกลายโบราณที่เกิดจากการทอ

ภาพที่ ๓๔ การสวมใส่ผ้าซิดมุกลายโบราณ

นางชู บุตรปัสสา ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านสบหมู๋ ๔
ทูลเกล้าฯ ถวายผ้าชิตมุกลายโบราณแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงปฏิบัติพระราช
กรณียกิจในพื้นที่จังหวัดเลย วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ ณ โรงพยาบาลเลย
นับเป็นเกียรติประวัติอันสูงสุดแก่ช่างทอผ้าชิตมุกลายโบราณ

ภาพที่ ๓๕ ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านพื้นเมืองสบหมู๋ ๔ ทูลเกล้าฯถวาย
ผ้าชิตมุกลายโบราณ ณ โรงพยาบาลเลย

ภาพที่ ๓๖ ผ้าชิตมุกลายโบราณที่นำขึ้นทูลเกล้าฯถวาย

บรรณานุกรม

กระทรวงวัฒนธรรม (2560). **ผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม (Cultural Product of Thailand : CPOT)** สืบค้นจาก

<http://www.cpot.in.th/aboutus.php>. (วันที่ 24 สิงหาคม 2560)

รัชต์วรรณ กาญจนปัญญาคม (2552). **การศึกษางานอุตสาหกรรม** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ที่อป.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย.(2560). **ผ้าต้นแบบชิตมุกลายโบราณอายุมากกว่า 100 ปี** นางชาน สุภามา

คู่มือการทอผ้า ขิดมุกกลายโบราณ

เปรมชัย มุลห้ำ้า, จิรภา คงสุข, สุภาวดี ไชยชมภู, ชู บุตรปัสสา

ทุนอุดหนุนการทำกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย
โครงการจัดการความรู้การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์
สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑

คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
๒๓๔ ถนนเลย-เชียงคาน ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย ๔๒๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๔๒๘๓ ๕๒๒๔-๘ ต่อ ๔๗๑๐๐ โทรสาร ๐ ๔๒๘๓ ๕๒๓๒

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย
๕๗ หมู่ ๗ ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย ๔๒๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๔๒๘๑ ๐๖๐๑ โทรสาร ๐ ๔๒๘๑ ๐๖๐๒